

ЗВ'ЯЗОК МОВИ Й МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

В статті розглядаються різні трактування зв'язку мови й мислення з метою окреслення пунктів необхідних для когнітивного аналізу. Автор визначає основні положення та методологічні засади для когнітивного підходу до вивчення мовних явищ.

Ключові слова: мова, мислення, концептуальний аналіз.

Мова – це основний засіб, яким від покоління до покоління передається досвід і духовні надбання народу. Розвинувшись на біологічній основі другої сигнальної системи, мова є, з одного боку, унікальним явищем, складовою й виразником національної культури, з іншого, – універсальним акумулятором історії, культури, ментальності, етносу. Визначальним для уможливлення реалізації цього явища постає безпосередній зв'язок мови з мисленням і, ширше, мови – з ментальними процесами людської психіки.

У різні часи вказаний зв'язок між двома феноменами людських можливостей ставав предметом дослідження філософів і мовознавців Аристотеля, В. фон Гумбольдта, О. Потєбні, М. Мюллера, А. Шлейхера, Е. Бенвеніста, Л. Щерби, Л. Виготського, М. Жинкіна, А. Соколової, О. Селіванової та ін. У зв'язку з виникненням і розвитком когнітивної лінгвістики зросли практичні потреби в методологічному окресленні вивчення зв'язку мови й мислення. У нашому дослідженні визначено саме ті аспекти зв'язку мови і думки, які можуть слугувати відправними пунктами для когнітивного аналізу.

Сучасна гуманітарна наука визнає мову найкращим результатом і водночас інструментом пізнання. Як зазначають науковці, «кожна мова має свою неповторну красу й силу, свої цінні риси, особливості, свої сильні сторони, що роблять її де в чому просто незамінним знаряддям пізнання навколишнього світу, дійсності» [3, 47]. Зі свого боку зазначимо, що чим більш функціонально розвиненою є мова, тим більше у неї є можливостей відтворювати духовний і матеріальний світ окремого етносу і людства загалом. Загальновідома істина: українська мова є розвиненою в усіх функціональних стилях і семантичному багатстві.

Менталістична парадигма у дослідженні мовних явищ спирається на одну з основних універсалій і водночас, за В. фон Гумбольдтом, антонімію лінгвістики – мови й мислення. Визнання закону взаємодії цих феноменів людського буття дає змогу відкинути уявлення про мову як систему в собі й визнати мову поруч з історією, мистецтвом, літературою, однією з форм суспільної свідомості, інструментом культури й не тільки засобом, а й результатом пізнання світу.

Потреба в окресленні окремих, важливих для концептуальних досліджень аспектів указанного зв'язку, покликана антропоцентричним підходом, про який ішлося вище, і який спирається на мисленнєві феномени: когніцію (пізнання), концепт (поняття), перцепцію (досвід) тощо. На користь переваги раціонального (мисленнєвого компоненту) у загальномовному засвоєнні життєвого досвіду індивідів-носіїв мови і вторинності перцептивних та суб'єктивних компонентів свідчить суцільна категоризація, ідіоматизація відображених у мові явищ навколишнього світу – тобто, мовне узагальнення найрізноманітніших явищ. При цьому конотація, як реалізатор експресивної, емотивної й естетичної функцій мови в парадигматиці мовних одиниць виступає вторинною. Отже, зв'язок мислення і мови очевидний і визначальний для акумулювання досвіду й знань у мові. У розрізі наших подальших досліджень він уявляється триєдиним: явище навколишнього світу – сприймання явища ментально однотипними суб'єктами (соціальна група, етнос, нація тощо) – узагальнення досвіду цього сприймання у мовних одиницях.

Розглянемо різні трактування зв'язку мови і мислення з метою порівняння й окреслення пунктів, необхідних для когнітивного аналізу.

На думку В. фон Гумбольдта, «на мову впливає також те, якого типу предмети й почуття або характерні для цього народу взагалі, або були притаманні йому на ранніх етапах його існування, коли мова тільки набувала своєї початкової форми» [1, 379]. Це засвідчує вплив широкого кола обставин (географічних, історичних, релігійних, етнопсихологічних) на розвиток мови. Мисленнєві особливості етносу виступають своєрідним узагальнювальним, категоризувальним і концептуалізувальним «фільтром», який поступово окреслює архітектоніку мовної картини світу.

Діахронічний підхід до проблеми вимагає розглядати зв'язок «мова – мислення», починаючи із перших його виявів у мовній практиці людини. Так, на сьогоднішній день остаточно визнано факт первинності виникнення мислення щодо мови. Попри незаперечність, цей факт не пояснює процес виникнення мови і початку накопичення в ній життєвого досвіду, але визначає його якість.

Зв'язок мови й мислення, на нашу думку, виявляє себе передусім в унікальній для людини еволюції другої сигнальної системи до можливості рефлекторно продукувати потік членороздільного й сповненого думки мовлення. «Людина мислить, відчуває і живе тільки в мові, вона має спочатку сформуватися завдяки мові для того, щоб навчитися розуміти мистецтво, що діє окремо від мови» [1, 378].

Послідовники конвенціональної теорії виникнення мови стверджують, що мова виникла на основі взаємодії природного людського буття та його соціальних форм і побудована «на вірі, розумі та волі». Звідси виникає вплив граматичних робіт на когнітивну лінгвістику, у результаті чого саме в граматиці вбачалася «внутрішня сила» мови в значенні духовного потенціалу народу, яка «полягає у збереженні мови від чужого впливу, тобто зберегти її чистоту і характер, точність і визначеність, а також надати слову силу, чіткість або живість і легкість» [2, 8].

Оскільки перші слова були звуконаслідувальні, а потім люди почали утворювати звукові комплекси на позначення реалій об'єктивної дійсності чи своїх почуттів, то можна стверджувати, що когнітивний досвід у своєму узагальненні історично прямує від чуттєвого до раціонального. Згодом сформувалися групи мовних знаків, що символізували предмети, дії, якості тощо. Але визнання принципової первинності мислення дозволяє вирішити проблему «замкненого кільця» «мова-інструмент – мова-результат пізнавальної діяльності». Таке «кільце», зокрема наявне в загальновідомій теорії лінгвальної відносності, яка, з одного боку, зв'язує структуру мови з національно й культурно зумовленими структурами мислення у свідомості носіїв мови, а з іншого боку, виводить когнітивні моделі й картини світу у свідомості носіїв різних мов зі специфіки мов, крізь призму яких носії мови опановують і членують світ, тобто формують поняття і зв'язки між ними [4, 68 – 69].

Визначальним для когнітивного підходу є положення В. фон Гумбольдта, підтримане свого часу О. О. Потебнею, про зв'язок мови й мовлення, згідно з яким «мова є не мертво виникнення, а діяльність, тобто сам процес виникнення, тому її історичне визначення може бути тільки генетичним: мова є вічним зусиллям душі зробити членороздільний звук вираженням думки» [2, 26]. Інтуїтивно відчуваючи те, що ми наразі називаємо мережею фреймів, В. фон Гумбольдт називав мову діяльністю душі й наділяв її особливою енергетичною природою. Він вважав, що мова створює великий запас слів і систему правил, які потім перетворюються в самостійну силу.

Наразі когнітивний аспект розглянутого зв'язку доведений в універсальній метафоричній природі людського мислення, що знайшов відображення на різних рівнях мови, й досліджувався мовознавцями від В. фон Гумбольдта й О. О. Потебні – до Дж. Лакоффа, А. Ченкі тощо. Останній, зокрема, пов'язує найглибші пласти концептуалізації з «онтологічними метафорами», обмеженими у своєму спектрі до кінетичних образів-схем, які сформувалися на ранніх етапах еволюції і є «динамічними зразками наших процесів сприймання й моторних програм, що повторюються» [5, 347].

Іншою стороною буття мови, яка наочно доводить наявність зв'язку «мова – мислення» й домінування раціонального в літературній мові є певна зорганізованість на парадигматичній осі. Оскільки об'єктом вивчення когнітивної лінгвістики є переважно не ситуативне (ідіолектне) вживання, в якому може домінувати ірраціональний компонент досвіду, а типове, узагальнене у фольклорних символах, спільне для більшості носіїв народної творчості й мови, то особливої ваги набуває лексична парадигматика, постійні епітети й метафори, народні символи й асоціації.

Така типовість найбільший інтерес представляє на лексико-фразеологічному рівні, але й на формально-граматичному рівні вона може мати свої вияви. Це виявляється у граматичних, формалізованих правилах, а згідно теорії Н. Хомського, й у вроджених глибинних структурах мозку.

Незважаючи на значну міру ненормативності побутового мовлення, наявності у ньому обірваних та неповних речень, граматики залишається формальним і реальним доказом постійного зв'язку мови й мислення при продукуванні висловлювань і спілкуванні на усіх рівнях суспільного життя. З іншого боку, багатство народнорозмовного синтаксису, його «гнучкість» і полімодальність у межах парадигми речення в українській мові дозволяють зарахувати його до

експлікаторів емоційного досвіду, який у свою чергу є вагомим стимулом для вибудовування складної поняттєво-образної структури концепту.

Оскільки предметом мислення, згідно з Л. С. Виготським та С. І. Жинкіним, виступає «універсальний предметний код», який може бути й домовним психічним явищем, то узагальнювальною стосовно лінгвістичного дослідження видається думка Й. А. Попова й З. Д. Стерніна про те, що «одинацями універсального предметного коду є предметні чуттєві образи, які кодують знання. Знання представлені у свідомості людини концептами, а в якості кодуючих концептів виступають чуттєві образи, що входять до концепту як його складова. Тому чуттєва складова концепту кодує наявну в ньому раціональну інформацію, забезпечуючи його функціонування як мисленнєвої одиниці» [6, <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika/>].

Отже, для концептуального аналізу поняття «мислення» у його зв'язку з мовою має розумітися як зв'язок психічної діяльності й мови, який матеріально виявляє себе на різних рівнях: від парадигматичної зорганізованості – до глибинних семантичних структур, які універсально й цілісно функціонують в людській психіці й мовленні й можуть бути описані як концепти. Разом з тим лінгвокогнітивний досвід хоч і перебуває в постійному змаганні раціонального й нераціонального компоненту, постійно узагальнюється, збагачуючи денотативну семантику, сприяючи розвитку вторинних значень, фразеологізації або граматикизації типових структур, які можуть ставати предметом наукового вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / [Пер. с нем; сост. и общ. ред., вступ. ст. А. В. Гулыгин, Г. В. Рамияшвили] / В. фон Гумбольдт – М. : Прогресс, 1985. – 452 с., 1 ил. – (Языковеды мира).
2. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : Науч.-произв. коммер. фирма «СИНТО», 1993. – 191 с. – (Библиогр. в подстроч. прим).
3. Ужченко В. Д. Фразеотворчі концепти в загальномовній та ареальній (східноукраїнській) ідіоматиці / В. Д. Ужченко // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. пр.]. – Харків : ХДПУ, 2002. – Вип. 10. – С. 41–49
4. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теорет. гуманіт. дисциплін та гуманіт. інф-ки / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 336 с.
5. Ченки А. Семантика в когнитивній лінгвістическ. – В сб. : Фундаментальные направления современной американской лингвистики / Под ред. : А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой и И. А. Секериной. – М, 1997. – С. 340 – 369.
<http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika/>

В статье рассматриваются разные трактовки связи языка и мышления с целью обозначения пунктов, необходимых для когнитивного анализа. Автор определяет основные положения и методологические основы когнитивного подхода к изучению языковых явлений.

Ключевые слова: язык, мышление, концептуальный анализ.

Different interpretation of the connection between language and thinking for the purpose of determination of cognitive analysis necessary points have been considered in the article. The author also defines the main regulations and methodological groundings for the cognitive approach to linguistic phenomena study.

Key words: language, thinking, conceptual analysis.